

Лазько А.М. (Мазыр, Беларусь)

ОНИМЫ-ЗАГАЛОЎКІ Ў ТЭТРАЛОГІІ А. ВАСІЛЕВІЧ “ПАЧАКАЙ, ЗАТРЫМАЙСЯ”

Загалолак мастацкага тэксту – гэта “ключ да ўспрыняцця мастацкага тэксту, ... значэнне яго матывуецца постпазіцыйным тэкстам твора ці яго раздзела”, – адзначае В.В. Шур [2, с. 128]. У лінгвістычнай літаратуры загалолак даследаваўся як тэкстаўтваральны сродак: ён аб’ядноўвае складаныя сінтаксічныя цэлыя, асобныя часткі тэксту ў структурна-семантычнае цэлае [3], а таксама як сродак выражэння ідэі, тэмы тэксту, зразумець загалолак – значыць пранікнуць у сутнасць аўтарскай ідэі [4], [2].

Загалолак-онім – выконвае своеасаблівую функцыю: дае інфармацыю пра аб’ект, валодае інфармацыйна-стылістычнай, ацэначнай функцыямі ў тэксце. А.Ф. Рогалеў выдзяляе наступныя тыпы загалоўкаў: тыя, што валодаюць праспектыўнай функцыяй або не маюць яе; загалоўкі, што адлюстроўваюць ідэю твора; прадметна-апісальныя, вобразна-тэматычныя, ідэйна-тэматычныя (полівалентныя), ідэйна-характарыстычныя, лірычна-эмацыйныя; аднаслоўныя (лаканічныя), мнагаслоўныя (велярычныя); адантрапанімічныя і адтапанімічныя онімы-загалоўкі [5, с. 47]. Усе даследчыкі, такім чынам, сыходзяцца на думцы, што загалолак у тэксце набывае канатацыйныя прырашчэнні, якія можна зразумець пасля ідэйна-тэматычнага разгляду твора.

У тэтралогіі А. Васілевіч намі выяўлена 29 загалоўкаў-онімаў. Гэта загалоўкі асобных раздзелаў у структуры частак-апавесцей. Паводле семантыкі і структуры гэта:

– уласныя імёны асоб, пра якіх і паведамляецца ў гэтых раздзелах: “Надзея” [1, с. 287], “Рахмат” [1, с. 464], “Толя” [1, с. 63], “Кордзя і Вера” [1, с. 146];

– імёны ўласныя ў спалучэнні з прыдаткамі-ідэнтыфікатарамі асобы па роднасных адносінах да галоўнай гераіні Ганькі: “Брат Коля” [1, с. 47], “Дзед Грысь” [1, с. 7], “Цётка Фядора” [1, с. 240];

– імёны ўласныя або прызвішчы ў спалучэнні з прыдаткамі, што ідэнтыфікуюць сацыяльны статус асобы, пра якую расказваецца ў раздзеле: “Волька-кулачка” [1, с. 143], “Настаўнік Крукоўскі” [1, с. 271], “Старшыня Соскін” [1, с. 282], “Барада дзеда Васіля” [1, с. 121], “Валак” [1, с. 202], “Коля Моўчан” [1, с. 439];

– мянушка: “Хашкелэ” [1, с. 257], “Іван Дарэмны” [1, с. 74], “Халва” [1, с. 377];

– тапонімы – назвы краін, гарадоў: “Мая Ідылія” [1, с. 6], “Слуцк” [1, с. 26], “Масква” [1, с. 418];

– мікратапонімы: “Фотава яма” [1, с. 15], “Хутар Мілешава” [1, с. 166], “Свята ў Змяёўцы” [1, с. 425];

– загалоўкі двухсастаўныя або аднасастаўныя неразвітыя сказы, у якіх онімы з’яўляюцца дзейнікамі або дапаўненнямі: “Прыязджаў Колас” [1, с. 88], “Валодзя прыехаў” [1, с. 422], “Ціма памёр” [1, с. 304], “Забілі Кірава” [1, с. 261], “У цёткі Іваніхі” [1, с. 153], “Еду ў Ленінград” [1, с. 431].

Каб зразумець сутнасць загалоўка, патрэбна пазнаёміцца з усім раздзелам, дзе героем з’яўляецца асоба, названая ў загалоўку. Усе онімы-загалоўкі звязаны з ідэйна-тэматычнымі асаблівасцямі тэтралогіі: у цэнтры ўвагі пісьменніцы – станаўленне асобы галоўнай гераіні тэтралогіі Ганькі Гурновіч. Гэта яна пазнае свет, праз яе ўспрыманне падаюцца асобы, названыя ў загалоўку. Гэта Ганька спачатку ўспрымае тэма мясціны, што акаляюць вёску Зялёная Дуброва, гэта яе краіна Ідылія. Онімы-загалоўкі ўзбагачаюцца тэкставымі канатацыямі, гэта значыць, што ўсе загалоўкі-онімы праспектыўныя: постпазіцыйны тэкст напаўняе іх семантыкай. Дзякуючы онімам-загалоўкам тэкст успрымаецца як структурна-семантычнае цэлае. Загалоўкі-онімы ў тэтралогіі А. Васілевіч у асноўным ідэйна-характарыстычныя – перадаюць агульную ацэнку, асноўную ідэю твора, і адначасова прадметна-апісальныя, гэта значыць канцэнтравана перадаюць змест раздзела.

Напрыклад, загалоўкі “Надзя”, “Толя”, “Кордзя і Вера”, “Рахмат”, “Брат Коля”, “Дзед Грысь”, “Цётка Фядора” не толькі называюць імёны людзей, але і выяўляюць, як кожны з гэтых людзей дапамагае станаўленню асобы Ганькі. Так Надзея – гэта незвычайная жанчына, якая не толькі прыгожая, умее рабіць усю вясковую работу, але для вясковай дзяўчынкі незвычайнае тое, што Надзея чытае кнігі і дзеля гэтага сябруе з вучнямі, просіць іх прыносіць ёй кнігі. Гэтым яна блізкая Ганьцы, якая таксама любіць чытаць “романы” – кнігі, што засталіся ў дзеда Грыся на гарышчы пасля смерці яго сына, былога ваеннага. “Кордзя і Вера” – дваюрадныя брат і сястра Ганькі, дзеці дзядзькі Мікалая, вучацца ў сямігодцы ва Урэччы. Прыходзячы ў суботу на выхадныя дамоў, яны расказваюць Ганьцы пра школу, дазваляюць чытаць свае падручнікі, даюць фарбы. Кордзя шкадуе Ганьку, бо яна ўжо сірата, жыве ў яго бацькоў. Ён катае яе

на санках, гуляе з ёю. Вось такія людзі, як Кордзя, сустракаюцца Ганьцы найчасцей, таму яна і выжывае, вучыцца ў школе, хаця яе бацька і маці памерлі.

Онім-загаловак “Дзед Грысь” таксама характарыстычны. Стары ўжо нямоглы, летам абуты ў валёнкі, сядзіць на печы, але не любіць Ганьку і яе маці, сваю дачку, за тое, што яна выйшла замуж за беларуса, не жыхара Зялёнай Дубровы, дзе жылі патомныя палякі, “паны”. Вядома, што і Ганька яго не любіць і не плача, калі той памірае. Але гэта таксама выходзіць Ганьку: яна не разумее, як можна не любіць яе маму, такую прыгожую, самую лепшую ў свеце, такую хворую. На думку Ганькі, такая чэрствасць дзеда – адна з прычын хваробы яе мамы.

Такою ж самую негатыўную характарыстыку дае асабе і онім “Цётка Фядора”. Гэта жонка дзядзькі Мікалая, які пасля смерці сястры забраў ў сваю сям’ю Ганьку, і яна спаўна спазнала, дзякуючы цётцы, што значыць жыццё “за чужым парогам”.

Асаблівай увагі заслугоўваюць мянушкі ў якасці онімаў-загалоўкаў. Гэта датэкставыя загалоўкі, бо мянушка заўсёды мае азначны характар: яна даецца ў насмешку, падкрэсліваючы нейкія адмоўныя якасці чалавека, асабліва маўлення, знешняга выгляду.

Так загаловак “Хашкелэ” – гэта мянушка ўрэцкай яўрэйскай дзяўчыны Рывы. Праз онім паказваецца трагічны лёс Рывы, якая была вельмі прыгожай, здатнай, але звязала свой лёс з артыстам вандроўнага тэатра і ўцякла з ім без волі бацькоў, а праз год вярнулася з дзіцём, дзяўчынкай, няўцямная, не пазнавала нікога. А калі родзічы ўкралі дзяўчынку Хашкелэ і звезлі яе на цягніку ў горад да родзічаў, Рыва зусім страціла розум, хадзіла штодня да цягніка і клікала сваю Хашкелэ. З яе насміхаліся, здэкаваліся. А ў час вайны, калі яўрэяў падганялі да лесу для пакарання, пачуўся свісток паравоза, Рыва кінулася з натоўпу і была забіта немцамі. Ганьку абурала раўнадушша месчачкоўцаў, якія не спачувалі няшчаснай, смяяліся з яе, параўноўвала з людзьмі, што яе акружалі, на іх карысць: мала хто быў абыякавым да яе сіроцкага лёсу.

Загаловак з онімам-мянушкай “Іван *Дарэмны*” з’яўляецца ідэйна-характарыстычным: Іван – падзёншчык, зімой з цэпам ходзіць па вёсках, малоціць удовам і адзінокім жанчынам жыта, гэтым сам корміцца і сям’ю збольшага (дзяцей у яго восем ці дзевяць, ён і сам не ведае колькі). Плата невялікая, адсюль і мянушка *Дарэмны*. Адначасова гэта і сродак раскрыцця ідэі твора: бедная беларуская вёска ў першыя паслярэвалюцыйныя гады, але людзі працуюць, не складаюць рук. Падаецца гэта праз успрыманне вясковай дзяўчынкі Ганькі, прычым у канцы раздзела голас аўтара і герані зліваецца: “Не век жа ў нас гэтак будзе. Будзе некалі і добра... Каб жа яно было так...” [1, с. 77]. Ганька бачыць, што толькі праца прыносіць плён.

Асобныя загалюўкі з онімамі-мянушкамі ў тэтралогіі вобразна-тэматычныя. Так, заглавак-онім “Валак” – гэта змененае прозвішча Валаховіча, здаровага, як вол, чалавека, які ездзіць па вёсках, спекулное, носячы такія чамаданы і баулы, якіх не панясеш, добра не паеўшы. Ціха, неназойліва ён абвалаквае сваімі словамі сялян, быццам бы ён бярэ не так і дорага за тавар, паступова раскладваючы яго, завабліваючы пакупнікоў. Прозвішча набывае ў тэксе двойную матывацыю: вол – валак (не чалавек) і волак – валачы (цягнуць). Бедная краіна, бедны яе народ, але ёсць і такія – валакі, якія валачуць толькі сабе, абагачаюцца. Ганька асуджае гэтага спекулянта, яна непрызна паведамляе пра яго знешнасць, паводзіны, баулы, чамаданы, пра яго настойлівыя сцвярджэнні аб цяжкім жыцці ў калгасах і пра тое, што яму вельмі цяжка ездзіць па тавары ў Ленінград, дзе “без верных людзей не абысціся”.

Адтапанімічныя онімы-загалюўкі ілюструюць, як паступова Ганька, галоўная гераіня тэтралогіі, пазнае свет. Заглавак “Мая Ідылія” набывае наступную тэкставую канатацыю: гэта вёска Зялёная Дуброва і бліжэйшыя аб’екты: Першыя нівы, Доўгія нівы, Дуброва, дзе Ганька брала грыбы, любавалася прыгажосцю роднага краю. Адсюль зразумела, чаму Ідылія: гэта свабоднае жыццё на ўлонні прыроды. Адсюль пачынаецца разуменне прыгожага, еднасці з родным краем.

Раздзел “Слуцк”: Ганька едзе ў Слуцк з мамай і Сашай на базар прадаваць ягады. Але ў Слуцку яна сядзела і вартавала каня з возам, пакуль маці з Сашай хадзілі ў крамы, так нічога і не бачыла, а чула пра гэты горад так шмат і чакала ўбачыць зусім іншае. Атрымалася, што Слуцк для Ганькі – гэта толькі тое, што яна змагла ўбачыць, а не тое, што чакала ўбачыць. Бо так прадыхавалі ўмовы сялянскага побыту: прыехалі прадаваць клубніцы, а на выручаных ад продажу грошы купілі ўсё неабходнае ў гаспадарцы і хутчэй паехалі, бо дарога дадому няблізкая і даволі складаная: размытая грэбля і раскіданы мост, едучы па якім у Слуцк, яны ледзь не плылі. Такім чынам, онім-заглавак “Слуцк” набывае адценне горкай іроніі.

Онімы-загалюўкі са структурай сказа – гэта паведамленне пра падзею, якая зрабіла пэўны ўплыў на фарміраванне асобы Ганькі, гэта значыць, што такія загалюўкі таксама ідэйна-тэматычныя. Напрыклад, заглавак “Прыезджаў Колас” – паведамляе аб тым, што раней, калі Ганька была яшчэ зусім маленькая, у вёску Зялёная Дуброва прыезджаў Якуб Колас. Паводле сказаў маці Ганькі, ён быў на двары ў дзядзькі Мікалая, сядзеў з сялянамі, чытаў вершы, раздзелы з паэмы “Новая Зямля” – “Раніца ў нядзельку”, “Падгляд пчол” і іншыя. Жанчыны ў час успамінаў захапляліся дакладнасцю, прыгажосцю твораў, прастатой паэта: “Вось дык Каласок!”. Ужо ў свае сем гадоў Ганька зразумела, што галоўнае для пісьменніка – любоў да свайго народа, глыбокае веданне яго жыцця, талент. І ўжо ў час вучобы ва Урэччы яна сама напісала першы свой верш.

Загалолак-онім “Забілі Кірава” паводле структуры – аднастаўны няпэўна-асабовы сказ, паводле функцыі – ідэйна-тэматычны, праспектыўны. Постпазіцыйны тэкст апавядае пра жалобны мітынг ў школе з выпадку забойства С.М. Кірава, дзе выступалі вучні-камсамольцы, давалі клятву быць такімі ж вернымі свайму народу, як бальшавік-ленінец Сяргей Міронавіч Кіраў (Сяргей Кострыкаў). Назаўтра Ганьку прымаюць у піянеры. Яна настолькі эмацыянальна ўсё гэта перажывае, што нават ноччу кладзе свой чырвоны гальштук колеру крыві ўсіх, хто загінуў за справу працоўных, пад падушку. І зноў голас аўтара і гераіні зліваецца ў няўласна-простай мове: “Ніколі, ніколі ў жыцці не забудзе яна ні гэтага дня, ні гэтага адчування!” [1, с. 266]. Вось так жыццёвыя падзеі фарміруюць асобу чалавека пакалення 20-х – 30-х гадоў XX стагоддзя, да якога адносіцца і аўтар аўтабіяграфічнага твора “Пачакай, затрымайся...” А. Васілевіч.

Такім чынам, у тэтралогіі А. Васілевіч “Пачакай, затрымайся...” онімы-загалоўкі паводле паходжання падзяляюцца на дзве групы: адантрапанімічныя і адтапанімічныя.

Паводле структуры – гэта словы (імёны, мянушкі), словазлучэнні онімаў з прыдаткамі-ідэнтыфікатарамі ўзросту, роднасці, сваяцтва, сацыяльнай прыналежнасці, роду аб’екта: “Дзед Грысь”, “Волька-кулачка”, “Настаўнік Крукоўскі”, “Старшыня Соскін” і інш.; двухстаўныя і аднастаўныя сказы: “Прыезджаў Колас”, “Кірава забілі” і інш.

Функцыя онімаў-загалоўкаў усіх тыпаў ідэйна-тэматычная – выражаюць агульную аўтарскую ацэнку, асноўную ідэю твора, і адначасова прадметна-апісальная, гэта значыць канцэнтравана перадаюць змест пэўнага раздзела, загалоўкі-мянушкі выконваюць яшчэ і вобразна-тэматычную функцыю (“Іван Дарэмны”, “Валак” і інш.).

Апрача гэтага, усе онімы-загалоўкі з’яўляюцца сродкамі тэкстаўтварэння: ажыццяўляюць праспектыўную сувязь кампанентаў тэксту – звязваюць складаныя сінтаксічныя цэлыя ў адно структурна-семантычнае цэлае – звязны тэкст, або, з’яўляючыся ключавымі словамі ў выглядзе лексічных або сінтаксічных паўтараў у тэксце, забяспечваюць яго семантычнае і структурнае адзінства.

Літаратура

1. Васілевіч, А. Пачакай, затрымайся...: аповесці: для сярэдн. і старэйш. шк. узросту // А. Васілевіч. – Мінск: Юнацтва, 1994. – 426 с.

2. Шур, В.В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В.В. Шур. – Мінск: Бел. кнігазбор, 2006. – 216 с.

3. Жураўская, Л.В. Лексіка-семантычныя і функцыянальныя асаблівасці айконімаў у зборніку Ф. Янкоўскага “Радасць і боль” / Л.В. Жураўская // Тэкст. Язык. Человек: сб. науч. тр.: в 2 ч. / Моз. гос. пед. ун-т. – Мозырь, 2007. – Ч. 2. – С. 148–150.

4. Гапоненка, І.А. Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь: Мінская вобл.: нармат даведнік / І.А. Гапоненка, І.Л. Капылоў; пад агульнай рэд. Лемцюговай В.П. – Мінск: Тэхналогія, 2003. – 605 с.

5. Рогалев, А.Ф. Ономастика художественных произведений: пособие / А.Ф. Рогалев. – Гомель: ГГУ, 2002. – 194 с.

МГПУ им. И.П.Шамякина